

Dr. Robert Vannoy , Samuels, Hotuba ya 1

© 2011, Dkt. Robert Vannoy na Ted Hildebrandt

Ninachotaka kufanya katika mfululizo wa mihadhara minne ni kuzungumza kuhusu vitabu vya Samweli wa Kwanza na wa Pili na kuona jinsi yaliyo katika vitabu hivi viwili muhimu vya Agano la Kale yanavyoingiana na hadithi ya Biblia nzima. Kwa hivyo, hii ndiyo ya kwanza kati ya mihadhara minne kuhusu Samweli wa Kwanza na wa Pili.

Mtu anaposoma Agano la Kale, nadhani moja ya mambo ya kwanza yanayohitaji kuzingatiwa ni mhusika wa kifasihi au aina ya nyenzo zinazosomwa. Vitabu vya Samweli wa Kwanza na wa Pili, ambavyo tutazingatia katika mihadhara hii, hupata nafasi yao miongoni mwa kile kinachojulikana kama vitabu vya kihistoria vya Agano la Kale. Kwa sababu vitabu vya kihistoria vina mhusika tofauti wa kifasihi kuliko, kwa mfano, vitabu vya sheria au vitabu vya kishairi au fasihi ya hekima, vinahitaji mkakati wa kusoma unaofaa kwa mhusika wao wa kifasihi. Kwa hivyo, katika mihadhara hii minne kuhusu Samweli wa Kwanza na wa Pili, nataka kuanza kwa kusema kitu kuhusu asili ya uandishi wa kihistoria wa Agano la Kale. Ninafanya hivi kwa sababu jinsi tunavyoelewa asili ya historia ya Agano la Kale ina ushawishi muhimu sana katika jinsi tunavyosoma na kuelewa masimulizi ya Samweli wa Kwanza na wa Pili.

Kwa hivyo acha nianze kwa kuuliza swali la jumla: Ni aina gani ya uandishi wa historia tunayopata katika Agano la Kale? Na tathmini sahihi ya tabia ya historia ya Agano la Kale inatusaidiaje kusoma na kuelewa masimulizi ya Agano la Kale kwa njia ifaayo? Kisha nataka kuendelea kusema jambo mahususi zaidi kuhusu jinsi uelewa sahihi wa asili ya historia ya Agano la Kale unavyotusaidia kusoma na kuelewa vitabu vya Samweli wa Kwanza na wa Pili kwa njia ifaayo. Kwa hivyo kwanza acha nitoe maoni ya jumla kuhusu tabia ya historia ya Agano la Kale. Tunapozungumzia vitabu vya kihistoria vya Agano la Kale, tuna vitabu vifuatavyo: kwanza kabisa, kuna vitabu vya YOSHUA, Waamuzi, Ruthu, Samweli wa Kwanza na wa Pili na Wafalme wa Kwanza na wa Pili ambavyo vyote vimewekwa katika kipindi cha kabla ya uhamisho. Zaidi ya hayo tuna Mambo ya Nyakati wa Kwanza na wa Pili, jambo hilo la kuvutia linafungua kwa nasaba

inayoanzia Adamu na kuishia na amri ya Koreshi, mtawala wa Uajemi mwaka wa 538 KK . Aliwaachilia Wayahudi kutoka utumwani mwao wa Babeli, ingawa lengo kuu la Mambo ya Nyakati ya Kwanza na ya Pili ni kipindi cha ufalme katika Israeli. Kisha, kwa kuongezea, kuna vitabu vya Ezra na Nehemia vinavyoelezea baadhi ya uzoefu wa Wayahudi waliorudi katika nchi yao baada ya uhamisho. Na hatimaye tuna hadithi ya Esta, ambayo imeandikwa katika Uajemi miongoni mwa Wayahudi ambao hawakurudi katika nchi yao.

Kwa hivyo kuna idadi kubwa ya masimulizi ya kihistoria katika Agano la Kale. Kwa kweli ukihesabu nambari za kurasa katika Biblia ya Kiebrania, ambazo nilifanya wakati wa maandalizi ya hotuba hii, vitabu nilivyovitaja hivi punde vinaunda takriban asilimia arobaini ya Agano la Kale. Tukiongeza kwenye hili masimulizi ya kihistoria ya Pentateuki, na kuna mengi yake katika Pentateuki, pamoja na sura ya 36 hadi 39 ya kitabu cha Isaya, ambacho pia ni masimulizi ya kihistoria, pamoja na vitabu vya Yona na Ayubu, tukiviainisha kama masimulizi ya kihistoria, basi zaidi ya asilimia hamsini ya yaliyomo katika Agano la Kale ni masimulizi ya kihistoria.

Uwepo wa nyenzo nyingi za kihistoria katika Agano la Kale unazua swali muhimu. Na swali hilo ni: Kwa nini Israeli ilikuwa na shauku kubwa sana katika historia? Kwa nini Israeli, kati ya mataifa yote katika ulimwengu wa kale, ilikuwa na hamu kubwa zaidi ya kurekodi na kudumisha kumbukumbu ya uzoefu wake wa kihistoria kuliko watu wengine katika ulimwengu wa kale? Na, zaidi ya hayo, kwa nini Israeli haikuwa na shauku kubwa zaidi katika historia na mila za kihistoria kuliko watu wengine wa kale, lakini kwa nini pia iliunda dhana ya kipekee ya historia na uandishi wa kihistoria?

Hendrikus Berkhoff , katika juzuu yake *Kristo Maana ya Historia* , amesema kwamba hatupaswi kuishukuru Ugiriki, wala Uajemi, bali Israeli kwa hisia zetu kwamba historia inalenga malengo na kwamba kwa hivyo ina maana. Geerhardus Vos , katika juzuu yake *Biblical Theology* , alidai kwamba "msingi wa kweli wa uandishi wa historia, ambao hufanya historia kuwa zaidi ya uandishi wa matukio kwa sababu hugundua mpango na kutoa lengo, kwa hivyo haukueleweka kwanza na wanahistoria wa Kigiriki,

bali na manabii wa Israeli. Kwa hivyo tunaona pia kwamba shughuli kati ya miduara hii ni pamoja na historia takatifu, utengenezaji wa vitabu kama Samweli na Wafalme, ambapo mkondo wa matukio umewekwa katika mwanga wa mpango wa kimungu unaojitokeza. Kwa hivyo maana nzuri inaweza kupatikana katika desturi ya kale ya kisheria ya kuyaita maandishi haya ya kihistoria manabii wa awali". G. Ernest Wright, katika juzuu hii *God Who Acts*, pia alielekeza umakini kwa kile alichokielezea kama "umakini wa kipekee wa Israeli kwa mila za kihistoria" na alibainisha kuwa mkazo wa Agano la Kale haukuwa tu juu ya unyonyaji wa mashujaa na wafalme, sio tu kwenye paneli za mahakama kama vile Mambo ya Nyakati ya Babeli, bali juu ya umoja na maana ya historia ya ulimwengu tangu mwanzo wa wakati hadi mwisho wa wakati. Ni katika mfumo wa historia hii ya ulimwengu ambapo kumbukumbu za matukio ya mtu binafsi zimewekwa, na hatimaye hupokea maana yake." Tunaweza kusema basi kwamba Israeli ilikuwa na kile kinachoweza kuitwa dhana ya mstari wa historia. Wazo kwamba matukio ya kihistoria yalikuwa na maana kwa sababu yalikuwa sehemu ya mchakato wa kihistoria ambao ulikuwa na kusudi na ambao ulikuwa unaelekea kwenye lengo. Wazo hili kwamba historia inaendelezwa na inaelekezwa kwenye malengo labda linachukuliwa kuwa jambo la kawaida na wengi wetu leo kwa sababu katika utamaduni wa Magharibi mawazo yetu kuhusu historia yameundwa, kwa kiasi kikubwa, na wazo la Kiyahudi-Kikristo la mchakato wa kihistoria. Lakini hii haikuwa hivyo katika ulimwengu wa kale.

Katika ulimwengu wa kale, kwa ujumla, historia ilichukuliwa kama ya mzunguko na kulingana na asili ya mzunguko wa michakato ya asili, kama vile misimu ya mwaka, na kuchomoza na kutua kwa jua mara kwa mara, au kuyumbayumba, kama vile mwendo wa pendulum, ambao hubadilika kila mara huku na huko bila mpangilio wenye maana. Kwa hivyo swali ni: Ni vipi na kwa nini Israeli ilikuja kuelewa historia ya ulimwengu kama mchakato wenye kusudi na maana, tofauti na watu wengine wa kale?

G. Ernest Wright aliuliza swali hilo miaka mingi iliyopita na akahitimisha, "Hatuwezi kamwe kuwa na uhakika wa sababu halisi ya mtazamo huu maalum wa Israeli kuhusu asili na historia." Kisha akaendelea kukisia kwamba mtazamo wa Israeli kuhusu historia uliibuka kwa sababu kutafakari uzoefu wake wa kihistoria kulisababisha Israeli

kuhitimisha kwamba Mungu alikuwa amemchagua kama watu wake maalum na kwa sababu ya hitimisho hili la awali na la msingi, Israeli ilikuja "kuchukua matukio ya wanadamu kwa uzito kwa sababu ndani yake ilipaswa kujifunza kwa uwazi zaidi kuliko mahali pengine popote kile Mungu alichotaka na kile Mungu alikuwa akihusu." Hata hivyo, nadhani ni lazima tuseme kwamba jibu la Wright kwa swali hili halitoshi. Jibu lake halielezi vya kutosha kwa nini watu wengine wa kale hawakufanya hitimisho kama hilo kutokana na uzoefu wao wa kipekee wa kihistoria, na kisha pia kukuza dhana yenye maana ya historia.

Kwa mtazamo wa kibiblia, nadhani lazima tuseme kwamba Israeli iliendeleza hisia yake ya kipekee ya kihistoria kwa sababu badala ya kumgundua Mungu katika maumbile, kama wengi waliomzunguka walivyofanya—hivyo Mungu wa Jua, Mungu wa Dhoruba, Mungu wa Uzazi, n.k. Israeli walikuja kumjua Mungu katika matukio ya kihistoria, ndiyo, lakini katika matukio ya kihistoria kama haya yote yalivyotangazwa mapema na baadaye kufasiriwa kwa ajili yake na manabii.

Kosa la Wright katika uchambuzi wake wa swali hili lilikuwa kwamba alikataa kuwepo na umuhimu wa kile tunachoweza kukiita "ufunuo wa neno." Neno la Mungu, lililolenwa na manabii wa Agano la Kale, halikupewa umakini wa kutosha katika uchambuzi wa Wright. Aliweka ufunuo wa kimungu kwenye ufunuo ndani na kupitia uzoefu wa matukio ya kihistoria. Hata hivyo, katika Agano la Kale, tunaona kwamba Mungu alijitambulisha kwa watu wake kwa kusema na kutenda—yaani, kwa neno na tukio. Ufunuo katika Agano la Kale haupatikani katika neno linalotokana na tafsiri isiyoeleweka kutoka kwa tukio—yaani, kwa hitimisho, kama Wright angevyosema kutokana na uzoefu wa kihistoria. Badala yake, ufunuo katika Agano la Kale unajumuisha neno ambalo baadaye huthibitishwa na tukio. Maneno ya Mungu na matendo ya Mungu yanaendana kwa njia ambayo Mungu hujitolea, kwa maneno, kufanya jambo fulani na kisha huthibitisha neno hilo kama neno linalotegemeka kwa kufanya kile hasa alichosema angefanya.

Kuna mifano mingi ya hili inayopatikana katika Agano la Kale. Kama Geerhardus Vos, katika insha inayoitwa "Wazo la Theolojia ya Kibiblia," aliiweka vizuri sana, "Bila

matendo ya Mungu, maneno yangukuwa tupu." Hiyo ni kusema, kama Mungu hangefanya kile alichosema angefanya, maneno yake yangukuwa hayana thamani. "Bila matendo ya Mungu, maneno yake yangukuwa tupu, lakini bila maneno yake, matendo yake yangukuwa tupu." Hiyo ni kusema, bila ufunuo wa neno maana ya historia ingebaki kuwa fumbo kila wakati. Unahitaji tu kutazama huku na huku na kujaribu kutafsiri historia mwenyewe leo kwa kuchunguza mchakato wa kihistoria. Kila mtu anayefanya hivyo anakuja na hitimisho tofauti. Bila maneno yake, matendo yangukuwa tupu.

Wakati mwingine kuhusisha thamani ya kihistoria na masimulizi ya Agano la Kale kumepingwa kwa sababu ya mtazamo wao wa kidini kupita kiasi au kitheolojia, na pia kwa sababu wakati mwingine uhusiano wa kisababishi haujafafanuliwa wazi. Tabia ya kidini au kitheolojia ya masimulizi ya kihistoria ya Agano la Kale ni dhahiri kwa mtu yeyote anayesoma Agano la Kale. Lakini ninamaanisha nini kwa kutozingatia uhusiano wa kisababishi katika masimulizi ya kihistoria ya Agano la Kale? Acha nikupe mifano michache. Katika Waamuzi 6:1, unasoma, "Waisraeli wakafanya maovu tena machoni pa Bwana, naye akawatia mikononi mwa Wamidiani kwa miaka saba." Kuna kauli inayofanana sana katika Waamuzi 13:1: "Waisraeli wakafanya maovu machoni pa Bwana, Bwana akawatia mikononi mwa Wafilisti kwa miaka arobaini."

Unaposoma hilo, unaweza kuuliza, "Maelezo ya wapi yanayoelezea jinsi Israeli ilivyokabidhiwa mikononi mwa Wafilisti kwa miaka arobaini? Nguvu za kiuchumi zilikuwa zipi? Nguvu za kijamii? Sababu za kijeshi zilizoweza hili kutokea?" Kuna wengi leo ambao wangesema kwamba kutokuwepo mara kwa mara kwa taarifa zinazoelezea uhusiano wa sababu, kama vile zilizoelezwa katika Waamuzi 6:1 na 13:1, kunaondoa sifa za masimulizi ya Agano la Kale kama maandishi halali ya kihistoria. Sasa katika kutathmini wasiwasi kama huo, nadhani ni muhimu kukumbuka kwamba lengo kuu la Agano la Kale liko katika kitu tofauti kabisa na maandishi mengine yoyote ya kihistoria. Wasiwasi mkuu wa masimulizi ya kibiblia ni kuelezea kile ambacho Mungu amefanya katika historia ili kujifunua na kuwakomboa watu wake. Historia ya Agano la Kale basi ndiyo inayoweza kuelezewa ipasavyo, kwa maoni yangu, kama historia ya ukombozi. Matukio yaliyorekodiwa katika masimulizi ya Agano la Kale ni muhimu kwa

sababu ya uhusiano wao na kazi zinazoendelea za Mungu za ufunuo na ukombozi. Kilicho muhimu kuhusiana na kazi ya ufunuo na ukombozi ya Mungu hupata nafasi yake katika masimulizi ya kibiblia. Kile ambacho si muhimu kuhusiana na kazi za Mungu za ufunuo wa ukombozi huachwa, au kutajwa kwa maneno machache tu kwa njia ya mpito hadi kwenye mambo yenye umuhimu mkubwa zaidi katika historia ya ukombozi.

Wakati mwingine imesemwa kwamba mhusika huyu wa masimulizi ya kihistoria ya Agano la Kale anaiweka muhuri na aina fulani ya upendeleo wa kidini au wa kitheolojia ambao kisha unadhoofisha thamani yake kama maandishi ya kihistoria ya kweli kwa sababu haufai kama "historia ya malengo."

Hakika haikatazwi kwamba uandishi wa kihistoria wa Biblia una tabia tofauti ya kidini au kitheolojia. Ni wazi una. Haikuwa kusudi la waandishi kutoa aina fulani ya maelezo yaliyojitenga au yasiyoegemea upande wowote ya matukio waliyoyaelezea. Kwa kweli inaweza kuhojiwa ikiwa kitu kama "historia ya lengo" kwa maana ya aina fulani ya kuripoti mambo yaliyotokea bila lengo lolote inawezekana. Katika uchambuzi wa mwisho, nadhani lazima tuseme kwamba uandishi wote wa historia ni wa tafsiri. Kwa hivyo tunaweza kusema kuna historia ya kuaminika, au historia isiyoaminika, lakini uandishi wote wa historia unahitaji kwamba matukio yatazamwe kutoka kwa mtazamo fulani ambao utatawala uchaguzi wa nyenzo na tathmini ya umuhimu au maana yake. Kwa kiwango hicho, hakuna uandishi wa historia ambao ni wa lengo pekee, na uandishi wa historia hauwezi kuwa vinginevyo. Lakini hiyo haifanyi uandishi wote wa historia kutokuwa wa kutegemewa au usioaminika.

Kuhusu masimulizi ya Agano la Kale, ndiyo; yana sifa ya mwelekeo wa kidini au wa kitheolojia unaoamua uteuzi na tathmini ya mambo yaliyoripotiwa. Na ndiyo, katika visa vingi uhusiano wa sababu hauelezewi kikamilifu. Lakini sifa kama hizo za masimulizi ya kibiblia hazipunguzi kwa njia yoyote uhalali wake kama vyanzo vya taarifa za kihistoria. Jambo kuu ni kwamba masimulizi ya kibiblia yanaelezea mambo yaliyotokea, na matukio haya hupata umuhimu au maana yake kuhusiana na kazi kubwa ya ukombozi ya Mungu. Kwa hivyo kama nilivyokwisha kuonyesha tunaweza kusema kwamba historia ya Agano la Kale inaelezewa vyema kama historia ya ukombozi.

Umuhimu wa dhana hii ya kuelewa maandishi ya kihistoria ya Biblia—kwa maoni yangu—haiwezi kusisitizwa kupita kiasi, na sababu ya hilo ni hii: ujumbe wa Biblia umeunganishwa bila kutenganishwa na historia inayoelezea. Historia inayoelezea ni historia ya kazi ya ukombozi ya Mungu. Ikiwa matukio ya historia hiyo hayakutokea, basi imani yetu inakuwa kuruka bila mantiki na ni bure. Ni tupu na ni kujidanganya. Imani yetu inategemea maneno na matendo ya Mungu katika historia ya wanadamu. Paulo aliliweka kwa ufupi na kwa nguvu, aliposema “Kama Kristo asipofufuliwa, imani yenu ni bure.” Kwa sababu hii, tunaweza kushukuru kwamba Mungu hajatenda tu katika historia ya wanadamu ili kutupatia ukombozi, bali pia amesema, na kutupa rekodi ya kuaminika ya kazi na mpango wake wa ukombozi. Kama Petro alivyosema, “zaidi ya yote, ni lazima mfahamu ya kwamba hakuna unabii katika Maandiko uliotokana na tafsiri ya nabii mwenyewe ya mambo. Kwa maana unabii haukutokana kamwe na mapenzi ya mwanadamu, bali manabii [ingawa wanadamu] walinena yaliyotoka kwa Mungu wakiongozwa na Roho Mtakatifu” (2 Petro 1:21).

Sasa, kwa kuwa hilo ni aina ya usuli kwa kuangalia asili ya maandishi ya kihistoria ya Agano la Kale, nataka kuendelea kusoma Samweli wa Kwanza na wa Pili kutoka kwa mtazamo wa kihistoria wa ukombozi. Inaonekana kwangu kwamba tabia ya historia ya Agano la Kale kwa kuwa ni historia ya ukombozi inatuhitaji basi kuweka masimulizi ya kihistoria ya kibiblia katika mtiririko huo wa harakati ya historia ya ukombozi.

Kwa hivyo hebu tuangalie Kitabu cha Kwanza na cha Pili cha Samweli. Ningependa kuanza na maoni machache tu ya utangulizi kuhusu vitabu vyenyewe na jambo la kwanza tutakaloliangalia katika suala hilo ni maoni machache kuhusu jina la vitabu. Jina "Samweli" limechukuliwa kutoka kwa mtu aliyekuwa maarufu katika sehemu ya kwanza ya kitabu hiki kirefu cha Samweli wa Kwanza na wa Pili. Ninaweza kusema kwamba Samweli wa Kwanza na wa Pili ana sura 55: sura 31 katika Samweli wa Kwanza, sura 24 katika Samweli wa Pili. Kwa hivyo, ni kitabu kirefu.

Samweli alikuwa mtu ambaye alikuwa chombo cha Mungu cha kuwatia mafuta Sauli na Daudi kama wafalme wawili wa kwanza wa Israeli. Kuanzishwa kwa ufalme

katika Israeli na nabii Samweli na maelezo ya utawala wa wafalme wawili wa kwanza wa Israeli Sauli na Daudi ndio maana ya Samweli wa Kwanza na wa Pili. Ingawa ni wazi kwamba Samweli hakuwa mwandishi wa kitabu hicho kwa sababu kifo chake kimeandikwa katika 1 Samweli 25:1, inawezekana kwamba mwandishi, yeyote awe, alitumia nyenzo zilizoandikwa na Samweli pamoja na manabii wengine wakati huo kuhusu matukio ambayo walikuwa wameshuhudia au ambayo walikuwa wanayafahamu. Ninasema hivyo kwa sababu 1 Mambo ya Nyakati 29:29 na 30 inasema "Kwa habari ya matukio ya utawala wa Daudi tangu mwanzo hadi mwisho, yameandikwa katika kumbukumbu za Samweli mwonaji." Sasa hiyo si Samweli wa Kwanza na wa Pili, lakini lazima kuwe na nyenzo zilizoandikwa kutoka kwa mkono wa Samweli. Kumbukumbu za nabii Nathani na kumbukumbu za Gadi mwonaji, Nathani na Gadi pia zilichangia katika maisha ya Daudi, pamoja na maelezo ya utawala wake na nguvu na hali zilizomzunguka yeye na Israeli na falme za nchi zingine zote.

Samweli wa Kwanza na wa Pili hapo awali vilikuwa kitabu kimoja au hati ya kukunjwa. Mgawanyiko huo katika sehemu mbili ulifanyika—kwa kadiri tunavyojua—na watafsiri wa Septuagint, tafsiri ya Kigiriki ya Kiebrania ya Agano la Kale, na walipougawanya katika vitabu viwili, kifo cha Sauli katika 1 Samweli 31 kilionekana kuwa mahali pazuri pa kuweka mgawanyiko na kumalizia kitabu cha 1 Samweli, kama vile vifo vya Musa na Yoshua vinavyoelezewa katika sura za mwisho za Kumbukumbu la Torati na kitabu cha Yoshua. Jina au kichwa cha vitabu kimebadilika baada ya muda. Kwa kuwa vimetajwa kuwa Vitabu vya Kwanza na vya Pili vya Ufalme katika Septuagint, na kwa sababu kile tunachokijua kama Samweli wa Kwanza na wa Pili kiliitwa Ufalme wa Kwanza na wa Pili, hiyo ina maana kwamba kile tunachokijua kama Wafalme wa Kwanza na wa Pili kiliitwa Ufalme wa Tatu na wa Nne, na kisha marekebisho kidogo ya hayo katika tafsiri ya Vulgate ambapo kichwa kilikuwa cha Samweli wa Kwanza na wa Pili, Wafalme wa Kwanza na wa Pili na kile tunachokijua kama Wafalme wa Kwanza na wa Pili kikawa wafalme wa Tatu na wa Nne. Sasa nasema hivi kwa sababu unaweza kwenda maktaba siku moja na kuona maelezo kuhusu Wafalme wa Tatu na Wafalme wa Nne na kujiuliza, “Kiko wapi? Sina kitabu hicho katika Biblia

yangu.” Kinatokana na desturi ya zamani ya majina katika Vulgate ya Kilatini. Uteuzi wa kitabu chenye jina Samweli unatokana na desturi ya Kiyahudi. Kwa hivyo maoni hayo kwa ujumla kuhusu vitabu vyenyewe.

Acha sasa niende kwenye utafiti mfupi wa maudhui ya Samweli wa Kwanza na wa Pili, na nipendekeze ni nini kwa maoni yangu ni mada kuu ya kitabu. Samweli wa Kwanza na wa Pili zimewekwa kati ya Waamuzi na Wafalme. Bila shaka mwishoni mwa Waamuzi una kitabu cha Ruthu ambacho kimewekwa katika wakati wa Waamuzi, lakini Samweli anakuwa kati ya kitabu cha Waamuzi na Wafalme wa Kwanza na wa Pili na anashughulikia kipindi cha historia kinachoanza na mwisho wa kipindi cha Waamuzi na kumalizika muda mfupi kabla ya kifo cha Daudi. Kifo cha Daudi kimeelezwa katika sura za mwanzo za Wafalme wa Kwanza. Kinahusiana na kipindi cha miaka 130, yapata 1100-970 KK.

Kitabu hiki hakitupi historia ya kisiasa ya kina ya kipindi hiki cha wakati, lakini kwa sehemu kubwa, kimeundwa na mkusanyiko wa hadithi za wasifu zinazowahusu viongozi watatu mashuhuri wa Israeli wakati huo, yaani: Samweli, Sauli, na Daudi. Kwa maoni yangu kile kinachounganisha masimulizi haya pamoja na kutoa umoja katika kitabu hiki, ndicho mada ya ufalme na agano. Unaposoma Samweli wa Kwanza na wa Pili, nadhani utagundua kwamba undugu wa kwanza kama ulivyoombwa na watu katika 1 Samweli 8 ulikuwa ni kukataa agano. Pili, ufalme kama ulivyoanzishwa na Samweli kama ulivyopatikana katika 1 Samweli 10:17-27 na 11; 14:12-25, ufalme ulianzishwa na Samweli ulikuwa sambamba na agano. Tatu, ufalme kama ulivyotekelezwa na Sauli ulishindwa kuendana na ubora wa agano, na sura muhimu hapo ni 1 Samweli 13 na 1 Samweli 15. Nne, ufalme kama ulivyotekelezwa na Daudi, ulikuwa uwakilishi usio kamili lakini wa kweli wa ubora wa mfalme wa agano, na unapata hilo katika kitabu cha 2 Samweli.

Nataka kurudi kwenye maendeleo manne ya mada ya ufalme na makubaliano katika Samweli wa Kwanza na wa Pili baada ya kukamilisha maoni haya ya utangulizi kuhusu Samweli wa Kwanza na wa Pili. Kwa hivyo turudi kwenye utangulizi zaidi wa vitabu hivyo viwili. Vitabu hivi viwili kwa ujumla vinaweza kugawanywa katika sehemu

tatu zinazohusiana na maisha ya watu watatu wakuu: Samweli, Sauli, na Daudi. Unaona kwamba Samweli ndiye mtu mashuhuri zaidi katika Samweli wa Kwanza sura ya 1-12. Unasoma kuhusu kuzaliwa kwake, kuwa kwake nabii, kupakwa kwake mafuta hatimaye kwa Sauli kuwa mfalme. Katika sura ya 13-31 ya Samweli wa Kwanza, Sauli ndiye mtu mashuhuri. Amekuwa mfalme katika sura ya 8-12. Anaanza utawala wake katika sura ya 13. Kisha kuanzia 13 hadi mwisho wa kitabu una mkazo mkuu kwa Sauli, ingawa katika hatua hii fulani Daudi anaingia kwenye picha na unaona mwelekeo wa kushuka kwa Sauli na kupanda kwa Daudi kwenye kiti cha enzi. Na kisha 2 Samweli 1-24, Daudi ndiye mtu mashuhuri zaidi. Kwa hivyo ukiangalia sehemu hizo tatu, 1-12 za 1 Samweli, Samweli; 13-31 za 1 Samweli, Sauli; na 2 Samweli yote, Daudi; utagundua kuwa sehemu hizo zinachukua kurasa 17, 34, 45 mtawalia katika Biblia ya Kiebrania. Angalia sehemu ya Daudi ndiyo kubwa zaidi, na nadhani hiyo yenyewe ni ishara kwamba mwandishi anatamani kutuanguzia utawala wa Daudi.

Sasa, kwa maelezo ya mwisho katika sehemu hii ya utangulizi, nataka kukuelekeza kwenye maendeleo matatu muhimu katika historia ya ukombozi ambayo yanapatikana katika Samweli wa Kwanza na wa Pili. Ikiwa nyenzo za kihistoria za Agano la Kale zinaeleweka kwa usahihi kuwa historia ya ukombozi, ni matukio gani muhimu muhimu katika Samweli wa Kwanza na wa Pili yanayosogeza mbele historia hii ya ukombozi? Nataka kukuelekeza kwenye mambo matatu. Kwanza, Samweli anaandika utimilifu wa ahadi ya Mungu Ibrahimu kuhusu ukubwa wa Nchi ya Ahadi. Nitataja yote matatu kisha nitarudi na kuangalia kila moja kwa undani zaidi, lakini kwanza, unapata utimilifu wa ahadi ya Mungu kwa Ibrahimu kuhusu ukubwa wa Nchi ya Ahadi. Pili, Samweli anaandika jinsi Yerusalemu ilivyokuwa kitovu cha kisiasa na kidini cha Israeli. Tatu, na muhimu zaidi, na hapa ndipo tutakapotumia muda wetu mwingi, 1 Samweli inaelezea kuanzishwa kwa ufalme katika Israeli, na inahusisha upako na ufalme. Sasa unaweza kuuliza kwa nini hilo ni jambo muhimu? Tutaangalia hilo baadaye kidogo. Lakini inaonekana kwangu kwamba haya ni matukio matatu katika harakati ya kusonga mbele ya historia ya ukombozi inayopatikana katika Samweli wa Kwanza na wa Pili ambayo yana umuhimu mkubwa. Hebu tuangalie kila moja kwa ufupi.

Kwanza, 2 Samweli inarekodi utimilifu wa ahadi ya Mungu kwa Ibrahimu kuhusu ukubwa wa Nchi ya Ahadi. Ahadi ya Mungu kwa Ibrahimu kwamba wazao wake wangemiliki nchi ya Kanaani ilikuwa mojawapo ya vipengele vikuu vya agano la Mungu na Ibrahimu. Unapata marejeleo ya nchi iliyoahidiwa katika Mwanzo 12 wakati agano hilo lilipowasilishwa kwa Ibrahimu hapo awali, Mwanzo 12:7. Imefafanuliwa zaidi katika Mwanzo 15:18-21 ambapo mipaka ya nchi hii imeelezwa. Iithibitishwa zaidi katika Mwanzo 17:8, na kurudiwa katika sehemu zingine nyingi, ikiwa ni pamoja na Hesabu 34:1-12, Kumbukumbu la Torati 1:7, Kumbukumbu la Torati 11:24, Yoshua 1:4, Zaburi 105:8-11, na kuna sehemu zingine pia. Ahadi hiyo kwa Ibrahimu ilitimizwa mwanzoni wakati Israeli ilipochukua nchi ya Kanaani wakati wa ushindi chini ya uongozi wa Yashua. Katika Yashua 11:23, tunasoma, "Basi Yashua akaitwaa nchi yote kama Bwana alivyomwamuru Musa, naye akawapa Israeli iwe urithi wao, sawasawa na mgawanyiko wa makabila yao." Na unaweza kufikiria, "Naam, kuna utimilifu." Hata hivyo, ukiendelea hadi Yashua 13, unasoma kwamba ushindi huo wa awali bado uliacha maeneo makubwa ya ardhi bado ya kuchukuliwa, na makabila mbalimbali hayakukamilisha kazi hiyo katika maeneo yao wenyewe. Unasoma maelezo zaidi ya hilo katika Waamuzi sura ya kwanza. Na zaidi ya hayo, ahadi kwa Ibrahimu inaelezea mipaka iliyoenea hadi Misri hadi Mto Frati. Kutimizwa kwa ahadi hii hakukuja hadi utawala wa Daudi. Unasoma kuhusu hilo katika 2 Samweli 8, ambapo kuna orodha ya ushindi wa Daudi. Daudi hakuwashinda tu Wafilisti ambao walikuwa tishio la haraka, baada ya kifo cha Sauli, lakini aliongeza uhuru wa Israeli hadi Mto Frati. Sitachukua muda kusoma hilo katika 2 Samweli 8, lakini rekodi iko hapo. Unapoenda 1 Wafalme 4, Daudi anamkabidhi mwanawe Sulemani ufalme wake. Unasoma hapo mipaka ilienea hadi Frati. Kwa hivyo katika 1 Wafalme 4: 21 na 24 unagundua kwamba ahadi aliyopewa Ibrahimu imetimizwa.

Kwa hivyo nadhani unaweza kusema kwamba katika kauli hizo za kawaida za 2 Samweli 8 ambapo una orodha hii ya ushindi wa Daudi kuna ukweli mwingine wa kina pia, nao ni kwamba, Mungu ni mwaminifu kwa ahadi zake. Anachosema kitatimia. Atatimiza anachosema.

Wakati wa Samweli na Sauli, umiliki wa maeneo yaliyoahidiwa Ibrahimu ulionekana kuwa jambo lisilowezekana, labda hata lisilowezekana. Lakini katika majaliwa ya Mungu mataifa makubwa ya Hilali Yenye Rutuba; Misri, Babeli, Shamu, Wahiti, yalikuwa yamelemewa wakati wa utawala wa Daudi na utawala wa Sulemani ili falme zao ziweze kukua kwa kiwango ambacho Bwana alikuwa amemwahidi Ibrahimu. Kwa hivyo kuna hatua moja katika harakati ya kusonga mbele ya historia ya ukombozi.

La pili; Samweli anaandika jinsi Yerusalemu ilivyokuwa kitovu cha kisiasa na kidini cha Israeli. Baada ya Daudi kuingia kwenye kiti cha enzi, aliuteka mji wa Wayebusi wa Sayuni na kuufanya mji wake mkuu. Tunasoma kuhusu hilo katika 2 Samweli 5. Ukawa kitovu cha kisiasa cha Israeli. Katika 2 Samweli 6 tunasoma kuhusu tukio lingine muhimu. Daudi katika 2 Samweli 6 analeta Sanduku la Agano Yerusalemu na kulifanya si kitovu cha kisiasa tu, bali pia kitovu cha kidini cha taifa.

Kitendo hicho kilikuwa na umuhimu mkubwa wa kiishara; tutazungumzia zaidi kuhusu hili baadaye. Lakini umuhimu huo ni kwamba Daudi bado alimtambua Yahweh kama mtawala mkuu wa nchi. Kumbuka Sanduku la Agano lenye vibao vya sheria vilivyotolewa kwa Musa kwenye Mlima Sinai lilionekana kama kiti cha enzi cha Yahweh. Ingawa Daudi alikuwa mtawala wa kibinadamu na alikuwa mfalme wa kibinadamu, kuletwa kwake Sanduku la Agano Yerusalemu kulionyesha kwamba alimwona Yahweh kama mfalme wa kimungu wa Israeli na mtawala mkuu wa Israeli. Kuanzia wakati wa Daudi na kuendelea, katika kipindi chote cha Agano la Kale na hadi wakati wa Agano Jipya, Yerusalemu ilibaki katikati ya shughuli za Mungu na watu wake wateule Israeli. Inafanya hivyo hata hadi leo. Nitasema zaidi kuhusu hilo baadaye tutakapozungumzia ufalme wa Daudi.

Lakini tatu kuhusu maendeleo katika historia ya ukombozi, 1 Samweli inaelezea kuanzishwa kwa ufalme katika Israeli na uhusiano wa kupakwa mafuta na ufalme. Ni katika kitabu cha Samweli ambapo msemu "mpakwa mafuta wa Bwana" unatumika kama kisawe cha mfalme. Umuhimu wa hili unaonekana inapogundulika kwamba maneno ya Kiingereza "mpakwa mafuta" na "masihi" ni tafsiri na tafsiri ya neno lile lile la Kiebrania *meshia h*, nomino inayomaanisha mpakwa mafuta inayotokana na mzizi wa Kiebrania

mashah ikimaanisha "kupaka mafuta." Kwa hivyo maneno ya Kiingereza ya "mpakwa mafuta" na "masihi" ni neno lile lile katika Kiebrania.

Katika lugha ya Kigiriki *christos* ni neno linalotumika kutafsiri *meshia* h katika Septuagint na Agano Jipya. Neno hili la Kigiriki *christos* linatokana na mzizi wa Kigiriki unaomaanisha "kupaka mafuta" na bila shaka tunaujua kwa tafsiri ya "Kristo" katika toleo letu la Biblia ya Kiingereza. Kwa hivyo maneno "Kristo" na "Masihi" ambayo yanajulikana sana kwetu leo yanapata mazingira yake ya awali ya kibiblia katika Samweli wa Kwanza na wa Pili. Hii ina maana kwamba mizizi ya wazo la kimasihi, ambalo hakika ni dhana muhimu sana ya Kibiblia, ina uhusiano muhimu na masimulizi ya Samweli wa Kwanza na wa Pili.

Hadithi za jinsi Sauli na Daudi walivyopakwa mafuta zinapatikana katika 1 Samweli 9:1-10,16 kwa Sauli na 1 Samweli 16 kwa Daudi. Jina, mtiwa mafuta wa Bwana kama jina la Wafalme wa Israeli linapatikana mara nyingi katika Samweli wa Kwanza na wa Pili. Katika 1 Samweli 2:10, 24:10, 26:9, 2 Samweli 1:14, 1:16, 19:21, 22:51, 23:1, kunaweza kuwa na mengine.

Ni muhimu kuelewa kwamba kuanzishwa kwa ufalme katika Israeli hakuonekani bila matarajio ya awali. Hiyo ni kwamba haiji ghafla tu. Mwanzoni ilitajwa katika ahadi ya Mungu kwa Ibrahimu na Sara kwamba wafalme watatoka kwao na kuwa miongoni mwa wazao wao, Mwanzo 17:6 na 16. Inatajwa wazi zaidi katika unabii wa Yakobo kuhusu kabila la Yuda aliposema kwamba "fimbo ya enzi haitaondoka katika Yuda, wala fimbo ya mtawala kati ya miguu yake, hata atakapokuja yeye aliye nayo" (Mwanzo 49:10). Balaamu alitabiri kwamba kungekuwa na mfalme katika Israeli katika Hesabu 24:7 "mfalme wao atakuwa mkuu kuliko Agagi, ufalme wao utafurahi." Na katika 24:7-19 alisema "nyota itatoka katika Yakobo, fimbo ya enzi itatoka katika Israeli, itaponda vipaji vya nyuso vya Moabu, Edeni itashindwa, mtawala atatoka katika Yakobo." Musa katika Kumbukumbu la Torati sura ya 17 alijumuisha "Sheria ya Mfalme," inayoitwa hivyo, katika upya wake wa Agano la Sinai kwenye tambarare za Moabu akitarajia wakati wa ufalme ungekuja katika Israeli.

Mwanzoni mwa 1 Samweli, Hana alitarajia siku ambayo Mungu angempa mfalme wake nguvu na kuongeza nguvu ya mpakwa mafuta wake. 1 Samweli 2:10 ambapo anazungumzia “mpakwa mafuta na mfalme,” hata kabla ya wafalme kupakwa mafuta. Kwa hivyo ufalme ulipofika hatimaye ilikuwa wazi kwamba Mungu alikusudia Israeli kuwa na mstari wa wafalme ambao wangetarajia na kuelekeza mbele kwa mfalme mkuu wa Kimasihi wa wakati ujao. Hata hivyo, haikuwa hadi, 1 Samweli 8-12, ndipo ufalme ulipoanzishwa katika Israeli.

1 Samweli 8-12 inaelezea kuanzishwa kwa ufalme katika Israeli katika vitengo 5 vya fasihi. Mgawanyiko wa sura katika sura 8-12 kwa kweli hauko katika sehemu bora zaidi, kwa hivyo wacha nikuonyeshe haraka jinsi vitengo hivyo vya masimulizi vinavyogawanyika. 1 Samweli 8 ni ombi la Israeli la mfalme; 1 Samweli 9:1 hadi 10:16, Samweli anamtia mafuta Sauli faraghani awe mfalme; na una kitengo cha masimulizi. Katika 10:17-27, Samweli anaitisha kusanyiko la Mizpa ambapo Sauli anachaguliwa hadharani kuwa mfalme. Katika sura ya 11, mistari 1-13, uchaguzi wa Sauli kuwa mfalme unathibitishwa na ushindi dhidi ya Waamoni. Na kisha katika 11:14 hadi 12:25, utawala wa Sauli unaanzishwa. Unaanzishwa katika sherehe ya upya agano iliyoitishwa na Samweli kufanyika Gilgali .

Tunaposoma masimulizi haya nadhani tunachokiona ni kwamba ingawa ufalme ulikuwa ndani ya kusudi la Mungu kwa watu wake, haukutokana na jinsi tulivyotarajia. Katika 1 Samweli 8, tunaona wazee wa Israeli walimkaribia Samweli na kumwomba awape mfalme kama mataifa yaliyowazunguka. Hiyo ni 1 Samweli 8:5 na 1 Samweli 8:19 na 20. Lakini matukio ya sura hiyo yanatokea muda mrefu baada ya maelezo ya ukombozi wa kimiujiza wa Israeli kutoka kwa Wafilisti kama ilivyoelezwa katika sura ya 7. Katika sura ya 7, Samweli anatambuliwa kwa mara ya kwanza kama mwamuzi kuhusiana na ushindi huo dhidi ya Wafilisti. Lakini katika sura ya 8, tayari yuko katika uzee wake. Tunasoma kwamba katika mstari wa 8, na kwa sababu ya uzee wake, Samweli alikuwa amewateua wanawe Yoeli na Abiya kumsaidia katika kufanya maamuzi ya kisheria. Lakini tofauti na baba yao, walipotosha haki kwa ajili ya faida ya kifedha. Tunasoma hilo katika 1 Samweli 8:2 na 3. Hii iliwapa viongozi wa kitaifa wa Israeli fursa

ya kumwomba Samweli awape watu, "mfalme atuhukumu kama mataifa mengine yote." Mstari wa 5 - inaonekana kwamba ufisadi wa wana wa Samweli ulikuwa kisingizio rahisi kilichotumika kuthibitisha hamu yao ya mfalme. Viongozi hao walitaka kitu kikubwa zaidi kuliko mwanafunzi wa wana wa Samweli tu. Walitaka kuunda utaratibu mpya wa kijamii kwa kurekebisha mfumo wa kitheokrasi kwa njia ambayo ingeruhusu mfalme wa kibinadamu. Jukumu waliloelezea kwa mfalme linaonyesha kwamba nia yao ya ndani kabisa ilitokana na ukosefu wa imani katika Yehova zaidi kuliko ilivyotokana na wasiwasi kuhusu ufisadi wa wana wa Samweli.

Ombi hilo lilimkasirisha Samweli, tunasoma hilo katika mstari wa 6. Sio tu kwa sababu alilichukulia kibinafsi, kama dhana kwamba hakuwa na uwezo wa kutosha kutoa uongozi wa kibinadamu kwa taifa. Lakini pia alisumbuliwa kwa sababu ilidokeza kwamba mfumo wa kitheokrasi wa moja kwa moja, ambao ni ule ambao Yehova pekee ndiye aliyetawala taifa kama mfalme wa kimungu wa Israeli, haukuwa mzuri tena kwa Israeli. Ombi hilo lilidokeza kwamba Israeli ilikuwa duni kuliko nchi jirani, kwa sababu tu haikuwa na mfalme wa kibinadamu wa kutoka mbele yake na kuiongoza vitani; tunasoma hilo katika mstari wa 20. Walitaka mfalme ambaye angetoka mbele yao na kuwaongoza vitani hasa mbele ya vitisho vya Wafilisti na Waamoni.

Kiini chake, mtazamo huu ulikuwa ni kukataa ufalme wa Yehova na hilo limetajwa waziwazi katika mstari wa 7, na limetajwa tena katika 10:19, 12:12, 12:17, 12:19. Linakuwa mada inayoanzia 1 Samweli 8 hadi 12. Ombi lako la mfalme lilikuwa ni kumkataa Bwana ambaye alikuwa mfalme wako. Na kwa hivyo, ilikuwa ni kukataa agano. Hii ilikuwa ni kukataa kitu kile kile kilichowatenga Israeli na mataifa mengine. Ilikuwa ni kukataa ungamo la Zaburi 44:2 hadi 8, ambapo unasoma, "Wewe, Yehova, uliwafukuza mataifa ya kipagani kwa nguvu zako, ukawapa baba zetu nchi yote. Uliwaponda adui zao, ukawaweka huru baba zetu. Hawakushinda nchi kwa upanga wao. Sio mkono wao wenye nguvu uliowapa ushindi; ni mkono wako wa kuume, na mkono wako wenye nguvu, na nuru ya upofu kutoka usoni mwako iliyowasaidia. Kwa maana uliwapenda. Wewe ni mfalme wangu na Mungu wangu. Unaamuru ushindi kwa Israeli, ni kwa nguvu zako tu tunaweza kuwasukuma nyuma adui zetu, ni kwa jina lako tu

tunaweza kuwakanyaga adui zetu. Sitegemei upinde wangu, sitegemei upanga wangu kuniokoa. Wewe ndiye unayetupa ushindi juu ya adui zetu; unawaaibisha wale wanaotuchukia. Ee Mungu, tunakutukuza mchana kutwa na kulisifu jina lako daima.” Hilo lingepaswa kuwa ungamo la Israeli, lakini wazee hawa wanamjia Samweli na wanataka mfalme kama mataifa yanayowazunguka ili atoke na kuwaongoza vitani. Ilikuwa jaribio la kuchukua nafasi ya utawala wa Yehova na taasisi ya kibinadamu ambayo ilionekana kuwa inayoonekana zaidi, inayotegemeka zaidi, na yenye uwezo zaidi wa kuhakikisha usalama wa taifa.

Licha ya haya, Bwana alimwagiza Samweli atimize ombi la viongozi wa Israeli. Alimwambia Samweli kwamba suala kuu halikuwa kwamba walikuwa wamemkataa yeye, yaani, Samweli, bali kwamba walikuwa wamemkataa mimi, Yehova. Na kwamba hawakutaka Yehova awe mfalme wao tena. Mstari wa 7: Kwa hivyo ingawa Samweli aliagizwa kuwapa walichotaka, wakati huo huo aliambiwa awaonye kuhusu kile ambacho kuwa na mfalme kama mataifa kuna, kile ambacho kingemaanisha; hiyo iko katika mstari wa 9. Ukisoma mistari ya 11 hadi 18, nadhani inaeleweka vyema kama maelezo ya desturi za kawaida za mfalme wa kawaida wa jimbo la miji ya Kanaani wa wakati huo. Na ukisoma mistari hiyo, neno linalojitokeza na kuwatambulisha wazi wafalme hao ni neno, "chukua." Limetumika mara nne katika mistari ya 11, 13, 14 na 16, na kumaanisha mara kadhaa zaidi. Samweli aliwaambia viongozi kwamba mfalme kama wale wa mataifa yaliyowazunguka angekuwa mfalme ambaye angewachukua *wana* wao, mstari wa 11. Angewachukua *binti* zao, mstari wa 13. Angewachukua *mashamba* yao na mizabibu yao bora, mstari wa 14. Angewachukua *sehemu* ya kumi ya nafaka yao, mstari wa 15. Angewachukua *watumishi* wa kiume na wa kike, mstari wa 16. Angewachukua *ng'ombe* na punda wao bora, mstari wa 16. Angewachukua *sehemu* ya kumi ya makundi yao, mstari wa 17. Na matokeo yake yangukuwa; watu wa Israeli wangepanywa watumwa, kama walivyopitia Misri.

Samweli aliwapa onyo hilo; lakini onyo hilo halikusikilizwa. Baada ya kumsikiliza, viongozi walisisitiza kwa nguvu zaidi kuliko walivyokuwa hapo awali; linganisha mstari wa 5 na mstari wa 20. Walitaka mfalme "atuhukumu na kutuongoza

vitani." Kwa hivyo walitaka mfalme kwa sababu zisizofaa; lakini Mungu alimwambia Samweli mara tatu katika sura hii, "Fanya kama wasemavyo," katika mstari wa 7, 9 na 22. Hapa kuna hali ambapo Bwana alikubali ombi baya la watu lakini kisha akageuza tamaa yao mbaya kuwa kitu ambacho hatimaye kingefanya kazi kwa manufaa ya taifa. Nadhani tunakumbushwa hapa maneno ya Yusufu, kwa ndugu zake katika Mwanzo 50 mstari wa 20; "Mlinikusudia kunidhuru, lakini Mungu alikusudia kuwa mema ili kukamilisha kile kinachofanyika sasa; kuokoa maisha ya watu wengi." Wakati ufalme ulipoanzishwa na Samweli hatimaye na Sauli akatambulishwa kwa watu, ilikuwa aina tofauti ya ufalme kuliko ambayo watu walikuwa wameomba.

Ufalme katika Israeli, kama ilivyoelezwa na Samweli ulikuwa ufalme wa agano, ambao ni ule ambao majukumu na majukumu ya mfalme katika Israeli yangekuwa tofauti kabisa na yale ya wafalme wa mataifa yanayozunguka. Ufalme katika Israeli ungeundwa kwa njia ambayo ingeunganisha ufalme wa kibinadamu katika usimamizi wa agano. Kwa hivyo sura hii, 1 Samweli 8, inaashiria mwanzo wa mpango mpya muhimu katika mpango wa Mungu wa ukombozi. Ufalme sasa utajumuishwa katika makusudi ya ukombozi wa Mungu kwa watu wake. Historia ya Israeli ilipoendelea kufunuliwa zaidi, ilikuwa ni kushindwa mara kwa mara kwa wafalme wake wa kibinadamu ndiko hatimaye kulileta tumaini la mfalme wa Kimasihi wa baadaye, katika ukoo wa Daudi, ambaye angekuwa mwanadamu na Mungu. Unaona mada hiyo ikizidi kuendelezwa katika vitabu vya unabii, hatimaye itakuwa Yesu, mzizi na mzao wa Daudi, Ufunuo 22:16, ambaye atatimiza kikamilifu wazo hili la mfalme wa kweli wa agano. Wakati historia yote itakapofikia mwisho wake, tunaambiwa na mtume Paulo, kwamba Yesu atamkabidhi Mungu Baba ufalme, akiisha kuangamiza kila tawala, na mamlaka, na nguvu (1 Wakorintho 15:24).

Imenakiliwa na Maoike Baker, Megan Sideropoulous , Jake Curran, Tyler Berube, Sam Craig, Ashley Hall
na kuhaririwa na Paul Fey
Imehaririwa na Ted Hildebrandt